

Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančiča

Kujundžić, Nikola; Matasić, Vlatka; Glibota, Milan

Source / Izvornik: **Farmaceutski glasnik, 2003, 59, 321 - 345**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:163:629518>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Pharmacy and Biochemistry University of Zagreb](#)

Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića

NIKOLA KUJUNDŽIĆ¹

VLATKA MATASIĆ¹

MILAN GLIBOTA²

¹Farmaceutsko-biokemijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

²Matica hrvatska, Imotski

UVOD

U zabačenim zagorskim krajevima Dalmacije liječnici i ljekarnici, u suvremenom smislu riječi, pojavljuju se tek nakon oslobođanja od turske okupacije. U doba kada su ovi krajevi bili pod turskom upravom zdravstvene prilike bile su loše, a liječnici su bili uglavnom franjevci, koji su uz svoje svećeničke dužnosti često obavljali i liječničke, spravljavajući sami lijekove (1). Njima su se zbog zdravstvenih tegoba često obraćali i sami Turci. Poznat je slučaj kada imotski kadija u Kandijskom ratu (oko 1646.g.) daje dopuštenje fra Luki (2) da ide liječiti ranjenog Hasan-agu. Prema Muhamedovim savjetima za čuvanje zdravlja, Nidaji u poznatom djelu *Menofi un as* navodi da »vjera zabranjuje stanovati u mjestima gdje nema liječnika« (3). Zbog toga je vjerojatno da su mjesta Imotski i Proložac, u kojima je živjela brojnija muslimanska populacija, povremeno imala liječnika. Za vrijeme mletačke uprave u Imotskoj krajini je u blizini Kamenmosta bila izgrađena bolnica, koja je vjerojatno bila od drveta, jer nisu pronađeni njezini ostaci. Osim ove bolnice izgrađena su uz tursku granicu tri lazareta: u Aržanu, Vinjanima i Gorici. U njima su se zadržavali oni za koje se sumnjalo da su zaraženi kugom, kako se bolest ne bi prenijela na ostalo pučanstvo. Uz granicu je uspostavljen i sanitarni kordon, kojim se je kontrolirao granični promet ljudi i robe u vrijeme epidemija zaraznih bolesti (4).

Uspostavom mletačke vlasti u Imotskoj krajini, Imotski dobiva liječnika, jer je zakonom bilo propisano da se među gradskim službenicima mora imati i liječnika. Prema propisima liječnik je morao imati diplomu Padovanskog sveučilišta. Prvi liječnik u Imotskom bio je Josip de Marinis (5), kojega su liječnikom u Imotskom imenovala mletačke vlasti 10. kolovoza 1717., samo osam dana nakon što je Imotska krajina oslobođena od Turaka. Njega je 1718. g. zamijenio liječnik Antonio Batoš (6). Do godine 1743. u Imotskom je liječnik Nikola Madešković, a od 1743. do 1751. g. u Imotskom je liječnik njegov sin Toma Madešković (7). Od 1751. liječnik u Imotskom je Nikola Kovačić di Marinis (8), koji je kao takav upisan 1759. g. u Bratovštinu Dobre smrti u Makarskoj (8) a prema jednoj pjesmi fra Frane Radmana (9) on je liječnik u Imotskom i 1765. g. Za liječnika u Imotskom postavljen je 1771. g. Josip Vanamira koji je tada zamijenio liječnika Klaudija Maksima Nikolića (10). Liječnici Josip Wanmiler i Horacio Pinelli spominju se u Imotskom

1796. g. (4), a u XIX. stoljeću su liječnici Ivan Rendić, Mate Domjakušić, Martin Karlin, Ignacio Schmidt, Ante Mazzi, Vladimir Kargotić, Faust Nikolić i Grgo Bogić (11), a početkom 20. stoljeća u Imotskom su liječnici Augustin Bitanga, Josip Mladinov, Mile Vuković i Ilija Abjanić (11). Prva primalja u Imotskom je Lucija Piotti (1836. g.), zatim Antonija Dallera (1845. g.) te Elena Pušić (1847. g.)(11).

Najstariji podatak o ljekarni u Imotskom je iz 1879.g. kada ljekarnu otvara Josip Pini, koji istu 1897., prepušta u najam Paškalu Ferrariju (11,12). Najstariji priručnik pučke medicine nastao na području Imotskoga, tzv. Ljekaruša, napisana je 1771.g. To je Ljekaruša fra Šimuna Gudelja, koju je on napisao za svog prijatelja don Grgura Ujevića. U neposrednom susjedstvu fra Šimuna Gudelja živio je poznati narodni liječnik Mate Zec čije je recepte preuzeo fra Luka Vladimirović i objavio ih u prvoj tiskanoj hrvatskoj Ljekaruši »Likarije priprostite...« (1,12,13,14) 1775. g. u Mlecima. Ovog Matu Zeca spominje najstarije »Stanje duša« župe Slivno iz 1744. g. (15) u čijem su sastavu tada bile i Krstattice, a »Stanje duša« za Krstattice iz 1806. g. (16) spominje »Matu Zeca medika« u dobi od 64 g., ali ovo nije onaj Mate Zec koji je Vladimiroviću ustupio recepte, već njegov sin, što nam govori da se je tradicija liječenja u obitelji Zec nastavila.

U doba nastanka Grančićeve Ljekaruše, cjelokupna je zdravstvena služba bila organizirana samo u većim središtima, a liječnici su bili malobrojni. Osim toga, običnom je puku život bio težak, jer je gotovo čitavu drugu polovicu 19.stoljeća seljaka upropaštavala agrarna kriza (17), tako da je primjena skupe službene medicine toga doba ostala nedostupna širokim narodnim slojevima.

U takvim teškim prilikama narod se, prepušten samom sebi, u slučaju bolesti obraćao za pomoć najbližim i najučenijim ljudima toga doba, što su onda bili svećenici, uglavnom franjevci. Oni su bili u čestom dodiru s pukom, te su bili upućeni u zdravstvene potrebe i vještinu liječenja. Svoja znanja stjecali su na različite načine, boraveći na sveučilištima u inozemstvu, ponajviše u Mlecima i u Ugarskoj, gdje su dolazili do raznih rukopisa i tiskanih knjiga u kojima se raspravljalo o medicinskim pitanjima, dok su neki završili i studij medicine. Dugotrajna iskustva gomilala su se od najstarijih vremena i prenosila tradicijom, a mnoge recepte i naputke za liječenje svećenici su, premještajući se iz samostana u samostan, sabirali i uspoređivali, neke recepte dopunjavali i ispravljali odabirući one koji su »kušani na dobro«, tj. koji su se pokazali djelotvornima. Mnogi su svećenici svoje iskustvo i znanje zapisivali u obliku zbirki recepata, te ostavljali svojim poznanicima i samostanima uz koje su bili vezani službom. Tako su nastale brojne zbirke recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja koje se nazivaju Ljekaruše. Neke od njih su tiskane, a mnoge još porazbacane po samostanskim i privatnim knjižnicama, te čekaju da budu objavljene.

Ljekaruše, osim recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja, vrlo često sadrže različite higijenske, dijetetske i ostale praktične domaćinske savjete, a ponekad i neka druga umijeću liječenja više ili manje srodna opazanja. Najveći broj Ljekaruša su rukopisne knjižice; nekima je poznato vrije-

me i mjesto nastanka, a ponekad i autor teksta, pa se po tim značajkama često i nazivaju.

Sačuvan je velik broj narodnih ljekaruša nastalih kroz povijest žitelja današnje Hrvatske. Najstarija ljekaruša s ovog područja potječe iz 14. i početka 15. stoljeća (Strohalova glagoljska ljekaruša »Razni zapisi i čaranja«) (18), a najveći broj ljekaruša datiraju iz 17. i 18. stoljeća. Ljekaruše su pisane i tijekom cijelog 19. stoljeća, a poneke čak u prvoj polovici 20. stoljeća.

Sredinom 19. stoljeća pobudili su hrvatski preporoditelji osobit interes za narodnu kulturu i baštinu. Tako su ljekaruše, kao posebno vrijedni dokumenti o narodnom životu, privukle pažnju koncem 19. stoljeća i počele se objavljivati. Uz etnografski i filološki, ljekaruše izazivaju i povijesno-medicinski interes, jer se u njima oslikava tradicija narodne medicine (18). U ovom stoljeću su tiskane i neke prilično nepotpune bibliografije ljekaruša, a glavni interes autora koji su ih obrađivali bio je pronaći međusobnu sličnost poznatih ljekaruša, njihov izvor i dati ocjenu njihove vrijednosti (19). Općenito, ljekaruše su i danas nedovoljno istraženo područje, iako se povremeno o njima pojavljuju tekstovi. Sustavni pristup nikada nije proveden.

U ovom radu bit će po prvi puta u cijelosti objavljena ljekaruša fra Karla Grančiča, sustavni pregled recepata i njihovih sastojaka, te analiza teksta i sadržaja ljekaruše.

OSVRT NA NARODNO POIMANJE BOLESTI I LIJEČENJA U KONTEKSTU VREMENA NASTAJANJA LJEKARUŠA

Pučka je medicina karakteristična za pojedine narode i uvelike se razlikuje od znanstvene medicine, koja ima međunarodni karakter. Običan puk je, bez obzira na neupućenost, oduvijek pokušavao objasniti uzroke koji dovede do pojedinih bolesti i prema tim saznanjima je nastojao izliječiti poremećaj ili spriječiti njegovo nastajanje. Zato je važno pokušati proniknuti u narodno poimanje bolesti, kako bismo bolje razumjeli postupke liječenja.

Prema narodnom shvaćanju, bolest uzrokuju nepovoljni vanjski faktori kao što je propuh ili kakav drugi metereološki utjecaj, pokvarena hrana, zagušljiv zrak, nedovoljna ili pogrešna prehrana i sl. Smatra se da nečistoća razjeda ljudsko tijelo, zagušljiv zrak truje prsa, a oboljeti se može od pokvarena mesa, pljesniva kruha, nezrela voća i prljave vode. Jedan od najvažnijih patogenetskih faktora po narodnom shvaćanju je prehlada ili nazeb, od kojih se mogu razviti razne bolesti (hunjavica, kašalj, sušica, uloz i sl.). Od metereoloških faktora nepovoljni su u prvom redu vjetar i magla, naškoditi može i sunce, a ponegdje se kao opasne navode i mjesčina i svjetlost Vlašića (18). Također, razne povrede, ugrizi životinja, otrovanja, parazitarne infekcije ljudi i životinja bile su učestale, a kod ovih tegoba narod je sa sigurnošću mogao utvrditi uzrok bolesti.

Postoji još i mala skupina bolesti koje bi mogli opisati kao razne humoralne poremećaje; narod poznaje »onečišćenje krvi« ili »kad se žuč razlije«. Ovakav pristup patogenezi bolesti ima korijene u srednjevjekovnoj i antičkoj grčkoj i rimskoj medicini.

U narodnom poimanju bolesti prisutna je i jedna raznolika skupina uzroka bolesti koje nisu utemeljene na racionalnoj osnovi. Smatra se da se zla krv nasljeđuje i prenosi sa koljena na koljeno; da se u grlo može uvući mala žabica, pod jezik gušterica, da u različitim organima borave guine (gliste), a u zubima crvići koji ruju zube i izazivaju zubobolju. Velika važnost se pridaje i psihičkim faktorima (žalost, tuga, sreća, nesretna ljubav, strah). U nekim starijim ljekarušama postoje i različiti magično-religiozni čimbenici (uroci, opsjednutosti nečistim silama, božja kazna zbog grijeha i sl.) (18).

Pučka medicina ne razlikuje bolest (srdobolja – dizenterija, kamenac, reuma itd.) od simptoma (kašalj, »ko pljuje krvlju«, »kad se žena muči roditi«). Kao što i uzroci bolesti mogu biti materijalni ili magično-religiozni, tako i terapija može biti različita (20). Većina se bolesti liječi ljekovitim biljem ili dijelovima životinjskih tijela, ljudskim izlučevinama itd., pri čemu je vidljiv utjecaj tzv. »nečisne medicine« i liječenje sličnog sličnim (»similia similibus curantur«). Primjerice, »kad kome ispadne crivo« stavlja se koža kokošnjeg želuca, ili klasični lijek za žuticu koja se liječi žutim ljljanom ili rosopasom, koji ima žute cvjetove. Bolesti se liječe i bajanjem kako bi se bolesnik oslobodio uroka, opsjednutost raznim egzorcizmima, a kod moralne patogeneze se koriste zavjeti svecima (20).

O AUTORU

Fra Karlo Grančić rodio se u Glavini Donjoj 30. travnja 1831. godine (21, 22). Kršteno ime bilo mu je Jakov. Pučku školu završio je u Imotskom, novicijat u samostanu na Visovcu, a teologiju i filozofiju u Franjevačkoj visokoj bogosloviji u Makarskoj, nakon čega je zaređen za svećenika 1857. godine. Prve godine svog svećeništva obavlja dužnosti vikara u franjevačkom samostanu u Omišu, a potom u franjevačkom samostanu na Visovcu. Nakon toga je kapelan u župi Mirlović sve do 1859. godine, kada je imenovan župnikom novoosnovane župe Unešić. Tu ostaje do 1862. godine, kada je imenovan župnikom župe Kljaci. Od 1864. godine je gvardijan franjevačkog samostana u Omišu. 1865. godine napušta tu dužnost i postaje župnikom u župi Proložac, gdje će ostati do svoje smrti 27. svibnja 1875. godine.

Kao župnik u različitim župama istaknuo se svojom vjerskom i prosvjetnom djelatnošću. Dao je sagraditi novu župnu crkvu u župi Unešić, a u Proložcu je sagradio novu crkvu Velike Gospe na izvoru Vrljike, razriješivši spor sa obitelji Franceschi, koja je upravljala starom crkvom. Dao je podići i novi zvonik crkvice Gospe od Zdravlja u Postranju.

Njegovim zalaganjem u Proložcu je 17. studenog 1873. godine otvorena prva javna pučka škola, a on sam je imenovan nadzornikom te škole. Zbog svoje neprekidne prosvjetne djelatnosti pohvaljen je od strane Poglavarstva općine Imotski (23).

U slobodno vrijeme fra Grančić se bavio pisanjem. Poznato nam je nekoliko njegovih rukopisa. U franjevačkom samostanu u Omišu nalazi se njegov rukopis pod naslovom »Nike uzpomene od niki likarijeah – našaste u starim rukopisima i mnoge kušane na dobro« (24). U franjevačkom samostanskom arhivu na Visovcu nalazi se njegov rukopis pod naslovom »Govor sver-

hu psosti fra Karla Grančića Župnika u Prološcu» (25). Poznat je i njegov spis »Propovijedi« (26) koji je datiran 3.5.1874. godine (27). Vrijedni su i službeni dopisi koje je fra Grančić upućivao višim crkvenim vlastima, jer sadrže mnoštvo povijesnih podataka o župama u kojima je djelovao (28).

Fra Karlo Grančić je umro 27. svibnja 1875. godine u župi u Prološcu, u svojoj 44. godini života.

JEZIK GRANČIĆEVE LJEKARUŠE

Grančićeva ljekaruša napisana je relativno mladim jezikom. Tim jezikom i danas govori starije pučanstvo Imotske krajine. Narječje je štokavsko, izraslo iz čakavskog supstrata.

Izgovor je ikavski: *bilo, procidi, dite, tisto, sime, cvit, čovik, lika, izmini, umišaj, zdilica, ritko*, itd. U tekstu često nalazimo čakavski ekavizam – *ko-ren*.

Pravopis je pretežno fonetički: *ispeci, isici, isušī*, ali ima i korijenskog pravopisa: *iztuci, izstegnuti, izkopaj, uzljuti, izplove, izpere, iztjerati*, itd.

U infinitivu glagola na –ti, kao i glagola na –ći, krajnji –i često izostaje: *očistit, privit, pit, stuć, sažeć, davat, prat, učinit*, ali nerijetko ostaje: *piti, samliti, variti, prati, uzeti, biti, ustaviti, priviti, izaći, stući*, itd.

Tvorna enklitika *ću, ćeš, će* u futuru se u pravilu spaja s infinitivom glagola: *ozdraviće* (ozdravit će), *rodiće* (rodit će), *zaspaće* (zaspat će), *doće* (doći će), *izaće* (izaći će) itd.

Glas *h* ponekad se pojavljuje: *duhovniku, odmah, prah, svrhu, trbuhu, nahode, svrhom, hrbine*, a ponekad se izostavlja: *odma(h), pu(h)ni, iz(h)ladi, ora(h)*, itd.

Slovo *h* se koristi za oznaku duljine samoglasnika koji se ispred *h* nalazi: *jajah, bajamah, sisah, žilah, ljupljinah, danah, korah, jagodah, žumancah*, itd.

Č i ć se upotrebljavaju pravilno, tj. prema pravilima suvremenog pravopisa.

U tekstu ima puno nedosljednosti. Primjerice, za istu biljku koriste se čak četiri naziva: *Pelina, Pilina, Pelima, Pelimca*. To je vjerojatno posljedica doslovnog prepisivanja iz drugih ljekaruša.

IZGLED RUKOPISA

Ljekaruša fra Grančića je latinični tekst napisan polovicom 19. stoljeća pod naslovom »Nike uzpomene od nikh likarijeah«, čiji se originalni rukopis nalazi u arhivu samostana u Omišu. Ima 24 stranice od papira formata 20 x 14 cm i uvezan je u kartonske korice.

U ljekaruši je obuhvaćen veći broj recepata za liječenje ljudi i domaćih životinja. Opisano je 35 raznih oboljenja ljudi, a za njihovo liječenje navedeno je 108 recepata. Od oboljenja domaćih životinja opisano ih je 7, a za njihovo liječenje navedeno je 12 recepata. Tri recepta se odnose na savjete za domaćinstvo.

TEKST LJEKARUŠE

Tekst ljekaruše donosimo doslovno bez ikakvih jezičnih popravaka. Na prvoj stranici nalazi se samo naslov i potpis. Dalje slijedi 25 paginiranih stranica ispisanih lijepim rukopisom. U naslovu su dane bolesti iza čega slijede različiti numerirani recepti za njihovo liječenje. Ključne riječi, najčešće su to imena biljaka, su podcrtani.

Nike uzpomene od nikih likarijeah našaste u starim rukopisima i mnoge kušane na dobro

Čoviku za Dalak

1. Uberi trave **Harbe**, stuci je na stini, izmišaj s istom bilance od jaja, metni je u jednu tanku krpju i privi.
2. Uzmi drveta **Aloje**, koje reste oko mora, iztruži ga i podaj popiti za 3 jutra u čorbi ili u Vinu.
3. Uzmi cimena od **Jasena** i učini na isti način
4. Stuci trave **Rokule** (Rige) jednu dobru rukovet pak privi svrhu tanke krpe dije Dalak i neka stoj 24 ure, potle odani i prišti koji se napnu provali ih i izažmi, tako učini do tri puta i više.
5. Vari po malo Kore od **Jasena** i metni večer na vedru noć pak ujutru pi, i to za dvadeset dana, bitiće dobro.
6. Uzmi **Rosopasti** iskrižaj sitno da more izaći jedan uštupak, izmišaj jedno jaje i malo brašna, pofrigaj na maslu ili na ulju, ter ga malo po malo proždri i tako za 20 dana.

Ko pljuje Krvlju

1. Uzmi brašna **ozimičena**, učini pogaču i neka je ide nekoliko zemana, na vruću.
2. Učini u prah **Lupljine** od **Jajah** i piti u Vinu.
3. Smola od **Bajamah** slatkih popivena ustavlja odmah!

Od bolesti Zuba

1. Uzmi korena od **Sporožine** i metni na bolesni Zub.
2. Uzmi korena suva od trave **Poganca**, i metni na Zub.
3. Uzmi dobra crljena **Luča**, isici ga na sitno, svari u Kvasi dobroj i Srjci ustim.
4. Uzmi češanj luka, ispeci ga pod vrućim lugom i vruća metni na zub
5. Uzmi **Kadulje**, **Ružmarina**, svari oboje u Kvasini i mućaj usta dobro je i za zdrave Zube.
6. Izcidi malo soka od trave **Mličac** i s ovim zakuvaj malo brašna učini jednu baloticu, metni na zub i drži jedno po ure a ne više jer bi moga sam zub ispasti. Vidi naprid na bro 20

Činit doć Ženi Mliko

1. Uzmi pitome **Metvice**, vari je u bilu vinu pak travu idi a vino pi, ili privit na sise, **doće**
2. Uzmi simena od **Aniža** i neka žena ide na cersrdce doće odma.

3. Neka žena ide Koromača.
4. Uzmi trave **Marina ručica**, reste u žitu, neka pije doće obilatom mirom.
5. Uzmi po drama nečisti od mišah, stuci vrlo sitno u prah to neka žena pokusa u manistri u jutru i večer, imaće dosta.
6. Uberi simena **Konopljike**, isuši ga u peći ili vruću ognjištu istuci u prah, pak uzmi simena od **Koromača**, meda, zakuvaj sve svodom od Kostriša pak neka žena uzimlje, doće.

Žena koja nejma krvotočja

1. Uberi trave Businca, svaritga u Vinu bilu i pit
2. Variti Broća, isto čini sok trave Resulje i pit u Vinu bilu.
3. Trave **Odolin**, pit ju ili isti
4. Svariti po kape Luča dobra u kvartoč vode i piti kad pola uvre.
5. Ufati ili ubi zeca u misecu Marcu ili Kolovozu, ufati Krv, isuši i kadje potriha, popi jednu prežu onoga prah, doće odma.
6. Listja biloga Pelina svarena sbrašnom Ječimenim, i ujedno skuvato neka metne pod pupak.
7. Piti svako jutro 2 ure soka biloga Pelina.
8. Uberi **Kadulje**, svari je večer u jednome lončiću u vodi pak kada se dobro provari, metni lončić obnoć na vedrinu poklopi * Ujutru opet * popiti jednu čašu dobru zatim uzmi odma jedno jaje friško i ugrušakajka, metni u isto jaje trietinu preže prah od Žufrana, tako za tri jutra doće odma. **Kalopera**, **Rosopasti**, **Jasenca**, **Kadulje**, sve stući i zakuvati s Medom u balotici kolik ora, pak jednu uzeti na Mini, drugu na čereku, treću na drugom čereku. Trbi došli preveć, uberi čelinske Ljubice, stuć uprah i popiti do tri preže.
9. Uberi trave **Diteline**, nakojoj se najde pero od četiri lista, velike **Koprive** i malo **šalnitra**, **Čevrčile**, svariti sve ujedno i piti.
10. Po drama striša od vrčine muške pišake neka žena pije na užbi i mini doće odma.
11. Bolea od Konopljike isušiti u prah učiniti i davat piti ženi u Vinu.

Kad žena nejma ditce

1. Uzme narav od zeca, isušit ga, učiniti uprah pak neka popie u vinu muž, zatim nek se sdruži s drugom, a potle toga neka ide jaja svareni od Guske.
2. Ubrati trave **Metvice**, svariti je u vodi, i netom je skine s vatre, neka je žena metne predase kakojoj narav more primati use onu vruću paru, pak onako vruća neka hoda u postelju s mužem – zasbabnitće. Ako je žena debela, neka stuče trave **Veronike**, izažme nje soka, neka pije po jedan dram i po unce, vidiće korist.
3. Stući glavicu Luka, metnut je u bocun vode i neka oboje pije.
4. Variti travu **Maćinjak**, ko pod B.2.
5. Uzmi korena trave Božura pijucat ga ustim; ako je koren suv, dite će biti muško, ako je prežak žensko.
6. Sažeći jajah od praseta i popiti oni prah u Vinu

7. Ubrati trave **Resulje** i piti nje soka

Od plavoga željudca

1. Uberi biloga **Pilina**, **Kadulje**, **Patrusimena**, sve svariti u dobru Vinu, pak kada tretina uvre, procidi i ovoga popiti jednu čašu – ozdraviće.

Kad ujde svaka živina otrovna

1. Uzmi **Kapule**, **Rute** freške, soli, Meda, svega podjednako pak sve zakuvaj na način melima i privi.

Za bolest očiju

1. Uzmi pišake od malena muška diteta, dobra vina biloga, korena i listja Koromača, sve metni u čist lončić i vari, pak onim prat oči, čini posve dobro.

Činit koga puno spavati

Uzmi žuč od zeca, razmuti je u vinu i daj piti; kako popie zaspaće odma. Akoćeš da se probudi metnimu malo kvasine usta.

Kad se žena muči roditi

1. Uberi listja biloga **Pilina** i svari s brašnom ječimovim i neka privije na bedru pod pupak, netom rodi, digni odma jerbi naudilo
2. Držati u ruci korena trave **Meslijena** i pero Lastavice; rodiće odma
3. Uberi trave pitome **Metvice**, stuci je, malo **Meda**, metne variti i kada se vrlo zgusne, neka žena pokusa jednu kašiku.

Činiti ženi mlika smanjkati

1. Uberi **Petrusimena**, biloga Kruva, svari i zakuvaj ujedno ter ono priviti na sise.
2. Brašna od Boba, skuvati u tisto i priviti.
3. Ubrati trave **Rute**, stuć je i priviti na sise.
4. Ubrati trave **Metvice**, stuć je i priviti na sise.

Znati more li žena imati dice

Uzmi Muru od Zeca, sažeći je pak neka žena popije, ako je muči u truhu, more imati dice, ako ne, nije potrebe joi lika.

Za znati jeli ženska glava opčila muškom

Uzmi Stine **Mišje soli**, stuci u prah, razmuti u vodi i daj piti istoj. Ako je opčila, pišaće odma, ako nije neće.

Kad se razvale Sise Ženi

Uzmi listja od **Kadulje**, i biloga Pilina, svakoga po po šake, pak svariti sve u Vinu, ter vinom i travom prati rane od Sisah, potle toga uzeti crnoga boba maloga (bobice), poprži i dobro stuće u prah i zakuvaj s nevarenim Medom i privijati ta list na rane sisah.

Dici umesti Gujne

1. Uzmi **Slanoga Gra**, stuci ga uprah, skuvaj i privi ditetu na pupak.
2. Piti Božura u Mliku
3. Isti luka stučena izmišana s mladim Makom.
4. Uzmi jednu čašu Mlika od Koze, zacrljeni ožeg metni ga u ono mliko pak neka dite pije
5. Uberi listja od **Metvice**, isuši, i učini u prah pak podaj piti u bilu Vinu.
6. Piti simena ili listja od Cipresa.
7. Uzmi **Pelina** i Žuči od štamu drágo i brabraca ovčiji i svari u loncu, pak stavi na krpu i privi na žličicu i neka stoj za 24 ure, i tako neka učini tri četiri puta.
8. Uzmi kore od Naranče, stuci u prah, i jednak dio prah maloga Vriska pak toga davati piti u jaju grušanu za tri četiri jutra, ili će pokrepati ili nadvor izaće.

Komu se ustavlja pišaka

1. Izkopai žilah **Arčićoka**, svari u Vinu i pi – prika likarija
2. Varit **Broća** u vodi i piti.
3. Variti Žilah od Petrusimena, što je dobro i za Kamen
4. Sažeći jezik od **Guske** pak oni prah popiti.
5. Uzmi ljupljinah od jaja ukojim su se izlegli pilići, iztuci dobro u prah i neka pije po jedan dram, udiljiće pišati. Vidi lvi punat slidići.

Od Kamena

1. Uzmi soka korena divije **Tikovine**, ili od **Luka**, pak podaj popiti jedno po čaše, pišaće udilj.
2. Uberi trave zlatne **Popraze**, svari u vinu i piti. Ova reste po kamenu
3. Piti za devet danah pišake od Jarca, ili krvi od Lisice = ozdraviće.
4. Ufatit krvi od Goluba **Grivoča**, izmišat je sbilim **Vinom**, pak popiti, razkinuti će kamen i izpišaćega.
5. Uzeti muda od Zeca, isušiti u peći pak učinit u prah u mlakoj vodi popiti, za tri četiri puta tako učiniti po obadva muda, razmrviti će vas kamen u čeljadetu.

Za ustaviti ženskim Krvotočje

1. Uzmi kore od **Sipka**, sažeži i učinije u prah pak piti u Vinu ili Vodi.
2. Roga od Jelina sažeć i u prahu popiti u Vinu
3. Variti simena od **Šenapa** (prediva) i piti
4. Izažeti soka ljutoga Šipka, ili isušiti kore od istoga i u prahu nekoliko uzeti u jaju ugrušanu.
5. Pluta netopljena sažeć ga, i onoga prah, i jednu kašiku izmišaj s Medom, to neka žena takoga za tri četiri puta to pokusa.

Kad muž i žena nemogu se sastati

1. Uzmi korena trave **Lepena** koj raste u slatkoj vodi, i čini list velik svrhu vode i okrugal, a cvit bio. Izažmi tri kašike soka toga korena i podaj čoviku da popije, sasta će se odma brez sumlje.

Od Srdobolje

1. Uberi boba zrihi od Šepurike (Srbikoze) izvadi zrnja, stuci ih dobro u brašno, svari ih u vodi, kad tretina uvre, procidi, i neka pije one vode – prika likaria
2. Variti listia masline u vodi, i (*), i kad pola uvre piti ove vode.
3. Variti Pirniča na vodi, i brez ikakva začina isti ga.
4. Uberi boba Drače iliti ono sime, a to medju gospojinam, poprži samelj i svari na način kafe i pi ozdraviće stovno.
5. Kore od **Imele**, koja reste na ceru, nastruži je i učini uprah, kako more izaći jedna ljupljina orla, popiti ili u vodi ili u vinu mlaku
6. Broća, Smrikinja od **Cipreza**, smole od Bajama, isuši u peći ili na ogništu, i svega po jednako stuci i prosi ko duvan, metni jedan dio kanele u prahu, donesi duhovniku neka prekriži, i učini Križ + i slovo Solomonovo i neka napiše ove riči + Xtus lerum stat in eternum. Xtus Rex venit in pove et Deus partus est homo – ovo je kušano.

Za provaliti svaku ranu

Uzmi Muru od Zeca i posoli je, osuši je u ladu, i te, kad je potreba odriži ko jedan cekin i prvi di se je napelo.

Za Otoku

Uzmi dojnje kore **Bristove**, stuci je dobro, pak je dobro skuvaj u Mliku i privije nekoliko puta na misto otečeno, proćiće.

Za materinu

1. Uberi **Rute**, **Kadulje**, Korah od **Limuna**, pak sve vari u vodi u sudu koj neodušuje, kad pola uvre, metnu večer na vedrinu, a ujutru popi na sesrdce za nekoliko puta.
2. Uberi trave **Rute**, iztuci je, i koliko po jaja izmišaj s Medom pak neka žena malo pomalo prožre, i tako za tri jutra, što je dobro i čoviku od plati iliti željudca.

Od Ztatenice

1. Uzmi korenja, ili žila, ili listja od **Jagodah**, vari u Vinu i pi.

Od Travnjače

Uzmi **Mišadera**, **Sapuna** neduperana, **Kvasa**, **Kapule**, **Govana bili** od Kokoši, malo korena trave **Spreša**, iztuci sve i ukuvaj u tisto pak vrzi u malo Kapule, koja će držati ovo sve friško. Od ovoga uzmi malo tr metni na malo čoje crljene i prvi na travnjaču, a to neka nebude više čoje od po solde, jer onika ima biti rana, Valja se čuvati neisti mesa ni druge izbine mrsne. Kad se pako provali, mazati Maslom nevarenim dase čisti.

* nerazumljivo

Od zlića

1. Uzmi korena Trave **Spreža**, iztuci ga u prah, zatim namoči ranu Me-dom pak je pospi prahom gori rečenim i pokri kartom, u dan i noć sku-piti će sve poda se, provaliti i očistiti ranu, koje vrste god rana bila, neka ovaj melim stoji 24 ure na zliču brez odvijati ga.
2. Uzmi češanj **Luka** poljskoga (ćućka), **bilo govno** od Kokoši, Korena trave **Strklja**, dram **sol**i, sve stuci ujedno, privi na rane i neka stoj za 12 uri, pak tako izmini do tri puta, i nevalja zlič zatvoriti. Ovo je lika-rija i za Kugu.
3. Najbolje b:1., Zatim jeli se zlič napeo, proriži ga odma i kad se krv izto-ći, uzmi čašu vode i metni u jedan lončić u koju uzpi dvi kašike prosija-na luga pak neka provre jedno virovanje, procidi u onaj toni drži **zlič** jednu uru, pak metni na ranu malo svilaca, zatim uzmi simena od **lana**, sgru ga učemu god, metni ga u krpicu i stavi ga svrhu svilaca, ma krpica neka je tanka i ona neka bude svrhu svilaca, jer je sime **lana** žestoko. Prvi punat jest dobar.
4. Uzmi vrhoah **roga** od dvogoška janjeta, sažeži ga, namoči zlič medom pak undan pospi rečenim prahom od roga, dobro je kad nema roga tada Kostreti od Jarca, a more se metnut oboga, što je još bolje

Od Guke na Životini

Uzmi brašna **Ozimičena**, **Prah** puranga, **žumancah** od jaja sve ovo umišaj zajedno po način da ostane obritko, pak tizim maži kad su god rane, ili ti kraste, kad pako kraste podignu se podmaži **Maslom** nevarenim.

Za Mejtl i druge brve Životine

Uzmi biloga **Vina** zdrava i luga od **Smrđeljike**, od toga učini lukšiju, pak je ugri i tako mlakim zalivaj ovce, ozdravitiće

Od Ledjanice na Životini

Uzmi Biloga Vina, smlači ga i mlakim zalivaj Životinu.

Kad Konju stane voda

Uzmi po itra prah puščanoga, uzpiga u trstinu, koju metni strag konju u Guzicu, puni u trst neka oni prah hoće unj i provodaj ga, netom prah poče ga klati popišati će. Vidi list 25 od iste stvari.

Od Poganca na Konju

Iztuci trave mali **Vrisak** do jednu kapu, umišaj jedan dan kvartoč **Ulja Masline**, i neka postoj treći dio ure, pak onda izažmi jako i onim uljom i so-kom zali konja dva tri puta.

Od Kašlja

Uzmi nekoliko **Luka** u Česnu, **Sala** ili **Slanine Krmetje**, i Pelima dese-tak vrhotaka, sve stuci dobro, i sonim maži tabane nogu, a uvečer namaži kartu modru tizian ter privi na tabane i neka stoj 24 ure, tako dva tri puta.

Za Pomrave umesti

1. Uberi oni cvit crljeni od **Kozlaca**, isuši ga, učini uprah i daj ga u zobi Konju, i izmišaj malo soli.
2. Dat u zobi prah puščanoga
3. Uberi jedan naramak **Troskota**, ili bolje je njegove žile, podaj Konju da sve izide, i nedaj mu ništa isti dok to neizide, posve čini dobro.
4. Sumpora dat u zob čini dobro
5. Uzmi dobra **Duvana**, izkrižaj ga, uzmi lulu veliku, kamiš široko provrćen, napuni lulu toga **Duvana** i zapali je dobro, tada polagano metni kraj kamiša strag u crivo Konju, koji će vas dim Duvana potegnuti u se i sviće pomravi pokrepati. Tako moreš učiniti i veće puta, i morese Konj digod nakadit lulom pod nozdrve. Ovo je kušano i jest istinito. Valja pomljiti da mrkalina nezačepi kamiš.

Za otirati Cimavice iz Kuće

Uberi trave **Mličac**, uzmi **Sumpora**, **roga** ili **Kostreti** jarca prča i vrhoka **Čempresa**, ili **Jele**, svega po nekoliko sastavi pak uzmi vatre na saksij na koju vatru metni gore rečene stvari, unesi u sobu ili u kuću pak sve dobro zatvori da nigdi neoduši i da more dim oni stat za jedno pet šest uri u sobi krepáce dojedna, more se i više puta ovo učiniti. **Ovo je kušato.**

Da je Konj zdrav i pritio

Davat u zobi rese od **Liska**.

Ako se konj razboli, ubi ticu **Čvrljka**, ižeži ga spenisinam tr onim prakom zali konja izdraviće.

Cerot za uboj

1. Uzmi **Smole** od **Jele**, **Smole Borove**, svega po jednako i skuvaj u jednoj pinjatici u jakoj **Rakiji**, ili Kvasini pak razmaži po modroj karti tr prilipi na udarac.
2. Uberi **Pelima**, pofrigaj ga i privi više puta na uboj, iztegnuti će uboj od godina pedeset.

Da se Vino neišteti

Razkrabri Sumpora, zatim uzmi pamuka učini paver dug od širine bačve, provuci ga dobro kroz Sumpor, pak užeži ga i metni u bačvu na tapun po način da visi, tr zatvori dobro tapun i neka ono dobro zaduši, potle toga uli vino u bačvu.

Da se pako neuzljuti učini tapuniru od Vrbe

Za bolest Zubih

1. Uberi **Kadulje** Krstašire, **Cmilja**, **Kore** od **Rašeljke** sridnje, **Kore** od **Bristove** sridnje, **Kora Drače** od žilah, **Rusmarina** pak svari u dobroj Kvasini i neka uvre pola. Ovo procidi, vrzi u jedan sud caklen tr kad i kad tizim mućati usta, osobito kad zub boli, i to je najbolje večer mućati usta. Ako je zub šupalj tr je unjemu crv krepáce.
2. Izkopaj **Koren** trave **Poganca**, tr kad zub zabolj uzmi jedan bokun lipo očiščena, metni na zub i drži, a pluaku bacaj na dvor.

Za grlo kad boli

Uzmi litru **simena** od **prediva**, litru **Ječima Javika**, samliti i svariti na vodi od **Sliza**, što more biti za dva puta jer se uzljuti, pak to priviti mlako okolo grla, od uva do uva. Zatim variti **Sliza** i u litru i po vode metnuti dvi kašike Meda, a dvi Kvasine dobro pak toga uzeti u usta i grgoćati za 24 ure proći stavno

Za bolest Očiju

1. Uzmi modroga Kamena kolik bajam, ugri dobro ognište i metni na sito ovaj grumen m.K. i pokri ga dobro živim ugljvljem. Kad se zacrljeni uzmi ga i metni u jednu čašu vode, a kad se voda izladi, razbi kamen drvetom tr tu vodu sali u sud caklen, pak kad je potriba, stopi jednu krpku od prediva u tu vodu pak topi krajeve od oka. Ako bi posne klalo, nadoli malo vode u prvu – i tako se pere ovom vodom u jutro i večer.
2. Uzmi **Sala** od Zeca kolik ora, a toliko **Luka**, a toliko **Cukra**, metni sve u jednu zdilicu pak dobro stuci i učini ko **Melim**, i toga melima metni u jednu krpku duperisanu od **Prediva** velo ritku, pak onaj koga boli oko neka leže, a drugi zavija Krpicom po način da trgne jedna kap iz onog melima u kraj od oka, i tako neka ležeć na uznač trpi. Ako udrju suze neka ih trpi i neka uvik valja očima. Kad pritisne ujdut **Melim**, neka bonik leže potrbušice zada ono već izplove na dvor i neka tako leži za jedno 2 ure, pak unda izpere oči jednom krpicom čistom stopljenom u vodu mlaku. Ovo valja sliditi za sedam dana i sve u isto doba dneva. Nevalja isti zajirc koja krv žesti, ni gledati u sunce.

Za debelu nemoć

1. Ufati babaca živi što se nahode pod stinom, a kad unje kreneš učine se u balotice (ko jež), metni ih desetak u Krpicu pak poprži na vruću ogništu, tr oni prah neka bonik popije, i to će ga jako promutiti, i tako čini svaki drugi dan za desetak puta. Ako se povrati, čini se ista stvar.
2. Variti korene od trave **Maćinca**, tr onu vodu pi.

Melim za ranu

Uzmi **Žumance** od Jaja freška, metni ga u ljupljinu istu, uli malo **Ulja** od Masline, metni malo **Tavrijana** muškoga, malo **Soli**, sve dobro umišaj, pak metni na krpicu čistu i privi na ranu. Kad se rana očisti nemeći više **Soli**, nego **Žumance**, **Ulja** i **Tavrijana** muškoga, posve dobar melim za ranu, kušan i dobrom svrhom. Kada se **Melim** prominjuje rana se pere rakijom i maži (*) dobro.

Za bolest Glave

Uberi trave **Crkvine**, stuci je dobro na stini, metni je tada u jednu tanku ritku krpku, privi na zatjak pak poli je vodom studenom, i tako neka stoji ovo će istegnuti bolest glave.

* nerazumljivo

Za bolest Grla

Ufatit tri **žabice** zelena jutrom rano koje se nahode po travi okolo vode ili koje skišom padaju, zatim uzmi malo Soli bile krštene pak stuci **žabice** i **Sol** u jedno pak undan prvi to okolo grla, stvar posve dobra i kušana.

Za Reumu

Uzeti živa **Ježa**, pak metnuti ga tako živa u jedan sud, uli jedno dvi tri bukare Ulja Masline, zaklopi dobro da nemore odušivati, pak metni navatru da sve uzavri, zatim skini i metni na Žeravu pak 24 ure navik brez pristanka neka pomalo vari dok se tako i **Jež** uništa vas učini. Potle toga vrimenta procidi Ulje, saliga u Bocu pa kad udre Reuma, stopi krpu od Fanele uto ulje te dobro i dobro tari na način da sve idje nizbrdo.

Od Uboja

Uzmi trave **Petrusimula** i **Soli**, stuci oboje, dobro pak sve ujedno učini u jedan kolačić tr prvi na uboj i dobroće učiniti posve i ono modriilo di se je ubijo istegnuće; ma valja držati narani gori imenovanu stvar za 24 ure, pak ovo baciti a drugo metnuti.

Za očistit se

Uberi trave **Resulje** jednu dobru šaku metni je variti u jedan čist lončić oli kogumu, uli malo Uja u vodu tr neka se dobro provari, pak undan procidi onu vodu i ladnu daj popiti ko želi očistit se.

Konju kad stane voda

Uzmi hrbine stare kotluše, stuci u prah i jednu pregršt metni u zdilu, uli vode jednu poke, uzmišaj, pak sonom vodom peri dobro konja ispod sedla i fajtaj jopet istu vodu u zdilu, tr kad si ga dobro oprao, s onom vodom i prahom zali konja, odma će propišati istinito.

Za istjerati Mošune i Rapataži iz Kuće

Uzmi cvita trave Buvarice, **Pelimca**, i s istim nakadi dobro sobu, pokrepaće dojedini.

BOLESTI SPOMENUTE U LJEKARUŠI

Bez obzira na još vidljiv utjecaj narodnih vjerovanja u fra Grančičevoj ljekaruši, u kojoj su još prisutni i elementi magije i čaranja, oni su ipak sveđeni na minimum, budući da je ljekaruša nastala sredinom 19. stoljeća, kada je prosvjetiteljstvo već uzelo maha i među širim narodnim slojevima.

Bolesti obuhvaćene ovim receptima najčešće su bile vezane za svakodnevicu: menstrualne tegobe i stanja pri porođaju i dojenju, ozljede i gnojne rane, krvarenja i poremećaji mokrenja i defekacije, groznica, reuma, kašalj, bolesti grla i zuba, probavne poteškoće i infekcije parazitima, što je posebno često bio slučaj sa domaćim životinjama. Savjeti za domaćinstvo se odnose na raskuživanje i dezinsekciju prostora, pa su bitni u promicanju higijene među pukom.

Ovdje su navedene bolesti spomenute u ljekaruši (često navedene samo kao simptomi), te njima pridruženi vjerojatni suvremeni nazivi ili pojašnjenja:

BOLESTI ČOVJEKA

Čoviku za Dalak	oteklina slezene, upala slezene
Ko pljuje Krvlju	izbacivanje krvi
Od bolesti Zuba	zubobolja
Činit doć Ženi Mliko	izostanak laktacije
Žena koja nejma krvotočja	izostanak menstrualnog krvarenja
Kad Žena nejma ditce	neploidnost
Od plavog Željudca	?
Kad ujde svaka živina otrovna	ugriz otrovne životinje
Činiti koga puno spavati	nesanica
Kad se Žena muči roditi	težak porođaj
Činiti Ženi Mlika smanjkati	zaustavljanje laktacije
Kad se razvale Sise Ženi	rane na dojkmama
Dici umesti Gujne	dječje gliste
Komu se ustavlja pišaka	otežano mokrenje
Od Kamena	kamenac
Za ustaviti Ženskim krvotočje	preobilno menstrualno krvarenje
Kad muž i žena nemogu se sastati	impotencija
Srdobolja	dizenterija
Gnojna rana	gnojna rana
Od Zlića	crni prišt, antraks
Od Travnjače	gnojna rana, čir
Za otoku	otekline
Za materinu	bolest maternice
Od Ztatenice	žutica
Od Kašlja	kašalj
Cerot za uboj	udareno mjesto
Za bolest Očiju	očne bolesti
Za debelu nemoć	edem, vodena bolest
Melim za ranu	rane
Za bolesti Glave	glavobolja
Za grlo kad boli	grlobolja
Za Reumu	reuma
Za očistit se	opstipacija
Znati more li Žena imati dice	provjera plodnosti žene
Za znati jeli ženska glava općila muškom	provjera intaktnosti žene

BOLESTI ŽIVOTINJA

Od Guke na Životini	oteklina, tumor
Za Mejt i druge brve Životine	metiljavost ovaca
Od Ledjanice na Životini	bolest ovaca
Kad konju stane voda	otežano mokrenje u konja

Od Poganca na Konju	crni prišt, antraks
Za Pomrave umesti	nametnici na konju
Daje Konj zdrav i pritis	za zdravlje konja

SAVJETI ZA DOMAĆINSTVO

Da se Vino neišteti	dezinfekcija bačvi za vino, sumporenje
Za otirati Cimavice iz Kuće	dezinsekcija
Za iztirati Mošune i Rapataži iz Kuće	dezinsekcija

RJEČNIK MANJE POZNATIH POJMOVA

B

babac = babura, mokrica. Mala životinja iz porodice stonoga, *Glomeris sp.*, sklopča se kao loptica ako se u nju dira. Kao diuretik se navodi i u drugim ljekarušama

balotica = loptica

bokun = malo, djelić, komadić

brabrac = brabonjak

bukara = velika posuda za piće, sadrži 2-3 litre

C

caklo = staklo

cer = hrast cer, *Quercus cerris L.*

cerot = emplastrum, flaster sa lijekom

cersrdce = natašte

cimavica, čimavica = stjenica

Č

čerek tur. = mjesečeva mijena, četvrt

čevrčila = salitra, sol dušične kiseline

čoja, čoha tur. = vrsta tvorničkog vâljanôg sukna

čorba tur. = juha

čvrľjak = ptica čvorak, *Sturnus vulgaris L.*

D

dalak = oteklina slezene

debela nemoć = vodena bolest povezana sa fizičkom nemoći

G

golub grivnoč = golub grivnjaš, *Columba palumbus L.*

gujne = gliste

guka = tumor, oteklina

H

harba = vrsta biljke; strelica, sulica

I

izbina = jestvina, hrana

K

kamiš = cijev lule

kanela = kora od cimeta

kašika tur. = žlica

L

leđanica = bolest ovaca

lug = pepeo

lukšija = otopina pepela

M

materina = bolest maternice

mesľijen = bosiljak, *Ocimum basilicum L.*

mina = mjesečeva mijena

mišader = amonij-nitrat, amonij-klorid

modra karta = plavi papir za pakiranje

modri kamen = modra galica, bakar(II)-sulfat

mrkalina = izmet

mura = sirište, želudac

N

narav = spolni organ, najčešće ženski

neduperan = neupotrebljavan

O

ožeg = žarač

P

pinjatica = kotlić

pluaka = pljuvačka

poganac = crni prišt, antraks; biljka
Physalis alkekengi

pomravi = nametnici kod ovaca i konja,
crvići

prežak = svjež

puščani prah = mješavina salitre, sum-
pora i ugljena

R

razkrabriti = rastopiti

S

salnitra = kalij- i natrij-nitrat

stovno = sigurno

striš = vinski kamen, kalij- i natrij-tar-
tarat

svilac = krpa koja se meće na ranu

Š

šalnitra = salnitra

T

tapun = čep

trstina = trska, šuplja cijev

U

uzljutiti se = ukiseliti se

užba = pun mjesec, uštap

V

vrčina = noćna posuda

Z

zasbabniti = zatrudnjeti, zanijeti

zeman tur. = dan; vrijeme, doba, razdob-
lje

zimica = vrsta žitarice, jara pšenica

zlić = crni prišt, antraks

ztatenica = (vjerojatno pogrešno napi-
sano), treba zlatenica, žutica

MATERIJALI UPOTREBLJAVANI U RECEPTIMA

U šarolikoj materiji medicini fra Grančičeve ljekaruše nalaze se kompo-
nente biljnog, životinjskog i mineralnog porijekla, te mnoge komponente koje
su se rabile kao pomoćne tvari.

SASTOJCI BILJNOG PORIJEKLA

Biljke i biljne droge su svakako glavne sirovine za izradu lijekova u pro-
pisanim uputama ove ljekaruše. Uglavnom je zastupljeno domaće ljekovito
bilje, a nazivi su im narodni i vrlo raznoliki. Neke od biljaka se pojavljuju ri-
jetko, ali veći broj biljaka nalazi se u više ljekaruša i propisan je u većem bro-
ju recepata.

U sljedećem popisu ljekovitog bilja prema narodnim nazivima, biljkama
su pridružena najvjerojatnija latinska imena. Ovi podaci dobiveni su prouča-
vanjem recepata iz nekoliko ljekaruša različitih po svom vremenu nastanka,

po porijeklu iz različitih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine i po svojim jezičnim osobitostima, a mogu se naći i u stručnoj botaničkoj literaturi (29).

A

Aloja – *Aloe sp.*
Aniž – *Pimpinella anisum*
Arčičoka – *Cynara scolymus*

B

Bajam – *Prunus amygdalus*
Bob – *Vicia faba*
Bor – *Pinus sp.*
Božur – *Paeonia officinalis*
Brist, brijest, – *Ulmus campestris*
Broć – *Rubia tinctorum*
Businac – Businac mirisni, – *Polycnemum*
Buvarica, buhač – *Chrysanthemum cinerarifolium*

C

Ciprez, čempres – *Cupressus sempervirens*
Cmilje – *Helichrysum italicum*
Crkvina – *Parietaria officinalis*

D

Ditelina – *Trifolium sp.*
Drača – *Paliurus spina-christi*
Duvan – *Nicotiana tabacum*

H

Harba – ?

I

Imela – *Viscum album*

J

Jagoda – *Fragaria vesca*
Jasen – *Fraxinus ornus*
Jasenac – *Dictamnus albus*
Ječam – *Hordeum sativum*
Jela – *Abies alba*

K

Kadulja – *Salvia officinalis*
Kaloper – *Chrysanthemum balsamita*
Konopljika – *Vitex angus-castus*
Kopriva velika – *Urtica dioica*
Koromač – *Foeniculum vulgare*
Kostriš – *Senecio vulgaris, S. jacobaea*
Kozlac – *Arum maculatum*

L

Lan – *Linum usitatissimum*
Lepen, bijeli lopoč – *Nymphaea alba*
Limun – *Citrus medica*
Lisak, lijeska – *Corylus avellana*
Luk bijeli – *Allium sativum*
Luk crveni – *Allium cepa*
Luk poljski, ćućak – *Allium ursinum*

M

Maćinac – *Iris germanica*
Mak – *Papaver somniferum*
Marina ručica, gospina trava – *Hypericum perforatum*
Maslina – *Olea europaea*
Matičnjak, čelinja ljubica – *Melissa officinalis*
Meslijen, bosiljak – *Ocimum basilicum*
Metvica – *Mentha piperita*
Mličac – *Soncus*

N

Naranča – *Citrus aurantium*

O

Odolin, odoljen – *Valeriana officinalis*

P

Pelin – *Artemisia absinthium*
Petrusimen, peršin – *Petroselinum hortense*
Pirnič – *Oryza sativa*

Poganac, pogančeva trava – *Physalis alkekengi*

Popraza zlatna, zlatna paprat – *Asplenium caterach*

R

Rašeljka – *Prunus mahaleb*

Resulja – *Mercurialis annua*

Rokula, Riga – *Eruca sativa*

Rosmarin, Ružmarin – *Rosmarinus officinalis*

Rosopast – *Chelidonium maius*

Ruta – *Ruta graveolens*

S

Sipak, sipant – *Hyssopus sp.*

Slani grah, slanutak – *Cicer arietinum*

Sliz, sljez – *Althaea officinalis* ili *Malva silvestris*

Smrdeljika – *Pistacia terebinthus*

Sporožina, spariš, sporiš – *Verbena officinalis*

Spreš – *Helleborus niger*

Strkalj, tikovina divlja – *Ecballium elaterium*

Š

Šenap – *Melilotus sp.*

Šepurika, srbikoza – *Rosa canina*

Šipak, nar – *Punica granatum*

T

Tavrijan muški, tamjan – tamjan u obliku skrnututih kapi, suzica, za razliku od tamjana ženskog, koji je u grudama i mrvicama nepravilnog oblika. Mirisna smola od različitih vrsta roda *Boswellia* koje dolaze u vrućim pustinjским predjelima (13)

Troskot – u Dalmaciji su pod tim nazivom dvije vrste trava: troskot – *Cynodon dactylon* i pirika – *Agropyron repens*

V

Veronika, čestoslavica – *Veronica officinalis*

Vrba – *Salix alba*

Vrisak mali – *Satureja montana*

Ž

Žufuran, šafran – *Crocus sativus*

Vrijedi istaknuti da se neke od navedenih biljaka i danas preporučuju u liječenju istih ili srodnih zdravstvenih tegoba kao i u fra Grančičevoj ljekaruši Tako npr:

- Kod tegoba probavnog trakta i danas se preporuča *Chelidonium majus*, *Salvia officinalis* i *Artemisia absinthium* (30)
- Kao antimikrobna i protuupalna sredstva preporučaju se *Allium cepa*, *Allium sativum* i *Salvia officinalis* (30,31)
- Za ispiranje usne šupljine kod upala korisna je *Salvia officinalis* (30)
- Za stimulaciju laktacije kao terapija se navode *Pimpinella anisum*, *Foeniculum vulgare* (30) i *Vitex angust-castus* (31)
- Za regulaciju mjesečnice često se navode *Artemisia absinthium* i *Valeriana officinalis* (30)
- Za pospješivanje menstrualnog krvarenja koriste se *Tanacetum balsamita* (31) i *Chelidonium maius* (30)
- Za ispiranje upaljenog oka spominje se *Foeniculum vulgare* (30)
- Protiv crijevnih parazita se i danas koriste *Allium sativum* (31), *Artemisia absinthium* (30) i *Satureja montana* (30,31)

- Kao diuretik za stimulaciju mokrenja navode se *Cynara scolymus* i *Petroselinum hortense* (30), te *Rubia tinctorium* (32)
- Kod dizenterije se često uzima *Oryza sativa*
- Kod kožnih bolesti koristan je oblog od *Linum usitatissimum* (30) i *Allium ursinum* kao antiseptika (32)
- Kod obloga za bolna mjesta navode se pripravci smola vrsta *Pinus sp.* (30)
- Bolesti grla liječe se drogama sa sluzi kao što su *Althaea officinalis* i *Malva silvestris*, te *Hordeum sativum* (30)
- Za čišćenje kod opstipacija se navodi *Mercurialis annua* (31)

SASTOJCI ŽIVOTINJSKOG PODRIJETLA

Ljekovite komponente životinjskog porijekla propisane su u mnogo manjem broju od komponenata biljnog porijekla. Kao lijek se propisuju različite životinje, dijelovi njihovog tijela ili pojedini organi, te različiti sekreti i ekskreti.

U fra Grančićevoj ljekaruši to su: *nečist (izmet) od miša, krv zeca ulovljena u ožujku ili kolovožu, narav od zeca, jaja guske, testisi praseta, mokraća muškog djeteta, pero lastavice, žuč zeca ili druge životinje, mura od zeca, ovčji brabonjci, jezik guske, mokraća jarca, krv lisice, krv goluba grivoča, testisi zeca, jelenji rog, izmet kokoši, rogovi dvogodišnjeg janjeta, kostrijet jarca, slanina, ptica čvrljak, salo zeca, bube, jež, žabe.*

Upotreba životinjskih droga u narodnoj medicini je vrlo uobičajena. Iako je vrlo teško sa sigurnošću utvrditi zbog čega se neka komponenta životinjskog porijekla rabila u liječenju i kakvu je konačno imala učinkovitost, ipak se može utvrditi nekoliko osnovnih načela liječenja ovim preparatima, čiji korijeni sežu daleko u prošlost.

Jedno od tih načela je sistem »slično se liječi sličnim« ili »similia similibus curantur«, čiji utjecaj je vidljiv i u ljekaruši fra Grančića. Tako se, na primjer, za poticanje menstrualnog krvarenja koristi krv zeca, za poticanje plodnosti spolni organi zeca i praseta i sl. Ovakav način liječenja se susreće i u brojnim drugim ljekarušama. Drugi pristup liječenju u narodnoj medicini čini »nečisna terapija«, prilikom koje se koriste ljudski i životinjski izmet i urin, a čija se upotreba u liječenju javlja već u staroegipatskoj medicini (18).

Na sličan način se upotrebljavaju i neke komponente koje su nekoć bile dio službene medicine. Tako se, na primjer, u ovoj ljekaruši spominje jelenji rog (*Cornus cervi*), koji je bio oficinalni lijek sve do 19. stoljeća u nekim farmakopejama (33). Dio zastarjele oficinalne medicine bile su i žabe i salo i masno tkivo različitih životinja, koje su također spomenute u fra Grančićevoj ljekaruši. (18). Ovakav način liječenja u narodu se prenosio iskustveno ili su franjevci iz službenih medicinskih spisa crpili ovakva saznanja i primjenjivali ih za liječenje među pukom.

SASTOJCI MINERALNOG PODRIJETLA

Ovi sastojci su najmanje zastupljeni u propisivanim receptima. U Grančičevoj ljekaruši upotrebljavaju se sljedeće tvari sa vjerojatnim kemijskim sastavom:

- ljuske jajeta → spojevi kalcija
- sol → natrij-klorid
- puščani prah → smjesa natrij- ili kalij nitrata, sumpora i ugljena
- sumpor
- modri kamen → bakar(II)-sulfat
- mišader → amonij-nitrat ili amonij-klorid
- šalnitra → natrij- ili kalij-nitrat
- striš → natrij-kalij-tartarat

Iako je njihova konkretna primjena i učinak najvjerojatnije dvojbene, za pretpostaviti je da ja puk bio svjestan potrebe za nadomjestkom minerala u organizmu. Takva su stanja bila česta zbog nepravilne i manjkave prehrane, pa se pokušavalo pomoći tvarima koje su bile najdostupnije.

NAČIN IZRADE PRIPRAVAKA I NAVEDENI LJEKOVITI OBLICI

Način izrade lijekova u ljekaruši je uglavnom dobro opisan i za većinu pripravaka je jednostavan. Oblici lijekova i efekti koji se njima žele postići uglavnom se poklapaju sa onima u službenoj medicini toga vremena. No, propisi su jednostavniji, sadrže manji broj komponenata, ponekad se ne navode količine sastojaka niti količine lijeka koje bolesnik treba uzeti.

Kao pomoćne tvari u fra Grančičevoj ljekaruši se navode kao otapala voda, bijelo i crno vino, vinski ocat, juha ili mlijeko. To su tvari koje se mogu naći u svakom domaćinstvu, a time je omogućena primjena u narodu, kojemu su ove zbirke i namijenjene. Upotrebljavaju se i opće poznate narodne masne podloge: maslo, mast raznih životinja i med. Druge podloge su sastavljene od jaja i pšeničnog ili ječmenog brašna.

Treba istaknuti da je u propisima fra Grančičeve ljekaruše poznato da se pripravci za oči moraju izradivati u čistom posudu.

Ljekoviti oblici navedeni u ljekaruši su sljedeći: (18)

1. **Vodeni infuzi i dekoti** – iscrpine dobivene kuhanjem ili namakanjem svježih ili sušenih droga u vodi
2. **Vodeni ekstrakti** – iscrpine droga ili tvari dobivene uparavanjem otapala (vode)
3. **Alkoholni ekstrakti** – alkoholne iscrpine dobivene iz biljaka infuzijom ili namakanjem, najčešće u bijelom vinu, a ponekad i u crnom vinu ili rakiji
4. **Kiseli ekstrakti** – iscrpine droga ili tvari u kiselom mediju, najčešće u vinskom octu (kvasini)
5. **Zavoji i oblozi** – pripravci polučvrste konzistencije na tkanini ili papiru. Često rastopljena i ohlađena smjesa ulja i voska bez ili sa dodatkom droga. U ljekaruši se pojavljuje izraz »cerot« iz službene medicine

6. **Melemi** – polučvrsti pripravak za perkutanu primjenu. Sadržavaju kao masnu podlogu razna ulja, vosak, loj, lanolin, i smolu. Otopljenoj podlozi su dodavani biljni prašci ili biljni sokovi, a ponekad i droge životinjskog ili mineralnog porijekla. Javlja se fraza »na način melema«, što implicira da je poznat propisani način izrade ovakvog pripravka, iako nije naveden u fra Grančićевой ljekaruši
7. »**Pilule**« – tj. kuglice čvrste konzistencije za peroralnu primjenu u kojima su uklopljeni biljni dijelovi ili ostali ljekoviti sastojci u pomoćnom sredstvu.

MJERE UPOTRIJEBLJENE U LJEKARUŠI

Mjere na našim područjima nisu bile jedinstvene sve do početka 19. stoljeća, a u narodu i duže. Svaka komuna je imala svoj sustav mjera, koje su se ponekad i znatno razlikovale od mjesta do mjesta. Vrlo je teško odrediti njihovu pravu vrijednost u današnjim jedinicama mjera. Ne ulazeći u detalje u te probleme, donosimo sustav mjera koje su vrijedile u Veneciji i Dubrovniku (13).

Dram (dubrovački) = 3,102 g. Prema nekim izvorima 2.5 g ili onoliko koliko teži jedan dukat (34).

Dram (venecijanski, za lijekove) = 3,137 g.

Kapa = približna narodna mjera; znači još i otprilike (27).

Kvartoč (venecijanski, vol.) = još i kvartuč = 0,67068 litra.

Litra (dalmatinska, vol., po kvartuča oliti litra) = 0,33534 litra.

(Litra i libra težinska, približno je jednaka volumnoj litri).

Oka (dubrovačka) = 400 drama = 4 litre (tež.) = 1303,001 g. (1,303 kg.)

Preža = približna mjera za masu, koliko se može uzeti sa tri prsta

Unca (venecijanska, za lijekove) = 8 drama = 25,102 g. (unca je imala 8,10,12 ili 13 drama, kako gdje.)

ZAKLJUČAK

U ovom radu po prvi puta je objavljen tekst ljekaruše fra Karla (Dragutina) Grančića. Iako u analizi ovakvih sadržaja ima mnoštvo poteškoća i nepoznanica, ovdje su sustavno prikazani recepti i njihovi sastojci, analiza teksta i sadržaja ljekaruše u kontekstu vremena i društvenog okruženja u kojemu je nastala. Ljekaruše predstavljaju svojevrsan most kojim su se spoznaje potekle iz službene medicine i iskustva primjenjivale u narodu, kojemu je u našim krajevima zbog teških i socijalnih i gospodarskih prilika zdravstvena skrb i pomoć ostala uskraćena.

Svaka ljekaruša, pa tako i ova, može se promatrati kroz nekoliko prizmi: s kritičke medicinske, povijesno-medicinske, etnografske i filološke strane. Svaka ova znanstvena disciplina odvojeno promatra i donosi sud o novim,

važnim spoznajama, dok one već poznate ili pogrešne odbacuje. Takav kritički pristup je ispravan i nužan, pa takve analize treba prepustiti odgovarajućim stručnjacima.

Treba, međutim, istaknuti potencijalnu vrijednost ljekaruša u farmaceutskoj struci: one su zanimljivije kao izvor informacija o liječenju onim biljkama koje su danas zanemarene ili nepoznate službenoj medicini, a koje posjeduju ljekovita svojstva korisna u primjeni na ljudsko zdravlje. Danas, na početku 21. stoljeća, interes za prirodne lijekove iz biljnih izvora sve više raste. Stoga se ne bi smjelo zanemariti niti jedan put koji bi mogao odvesti do novih, vrijednih spoznaja.

Friar Dragutin Grančić's drug-book

by **N. Kujundžić, V. Matasić, M. Glibota**

S u m m a r y

Analysis was made of the manuscript containing folk recipes collection (»ljekaruša«) which has been written by franciscan Dragutin Grančić in mid of 19th century. The collection contains 108 recipes for human medical practice and 12 recipes for veterinary medical practice. Three recipes contain advices for household. Materia medica of the manuscript is composed of drugs having plant, animal and mineral origin. Diseases called by folk names and frequently mentioned as symptoms, ways of preparing remedies, and names of medicinal herbs used are discussed.

Literatura - References

1. M. Glibota, Izvori tradicionalne medicine, Imotska Krajina, br. 369/370, 1. lipnja 1986, str.12.
2. K. Jurišić. Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972, str. 18; Isti, Turska vladavina i kulturne prilike u Zabiokovlju 1493-1717 god. s osobitim obzirom na postanak Hasanaginice, Kačić XIII, Split 1980, str. 191.; Mijo Milas, Asanaginičin zavičaj, Imotski 1981, str. 29-30.
3. S. Sielski, Stari turski i arapski medicinski rukopisi u BiH. Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb 1954, str. 172.
4. M. Glibota, Kuga u Imotskoj krajini, Imotska krajina br. 372/373, 6. kolovoza 1986, str 13, i br. 374, 1. rujna 1986, str.7.
5. Državni arhiv u Zadru, spisi generalnog providura Alvise Mocenigo L. III, list 24.
6. Državni arhiv u Zadru, spisi generalnog providura Alvise Mocenigo L. III, list 145.
7. Državni arhiv u Zadru, Fond matičnih knjiga - Stanje duša Župe B.D. Marije od Anđela (Tvrdava Imotskog)1742-1757 g.
8. Arhiv župskih ureda u Makarskoj, Libro della scuola della buone morte nella chiesa cattedrale di s. Marco nella citta di Macarscha fondata l,anno li 22 aprile.
9. G. Bujas, Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. st. Građa JAZU 30, Zagreb, str. 192.
10. Državni arhiv u Zadru, spisi generalnog providura Grustin da Riva L. 1, list 19.
11. A. Ujević, Imotska Krajina, Matica Hrvatska, Imotski 1991., str. 259.
12. J. Jeremić, Zdravstvene prilike u jugoslavenskim zemljama do kraja XIX veka, Zagreb 1935. str. 103.
13. L. Vladimirović, Likarije priprostitute, Mleci 1775, Pretisak, transkripcija i prilozi, priredio Z. Devetak, Knjižnica zbornika »Kačić«, str. 23.

14. V. Grdinić, Ilustrirana povijest hrvatskog ljekarništva, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., 265.
15. Nadbiskupski arhiv u Splitu, Miscellanea 67. fol. 259. b.
16. Nadbiskupski arhiv u Splitu, Miscellanea 113. Stanje duša župe Krstacije.
17. T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
18. Z. Sušnić Filker, Farm. glas., 42, (1986) 367-383.
19. J. Romano, *Bibliografija ljekaruša*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1973.
20. Enciklopedija leksikografskog zavoda, vol.4. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1968.
21. V. Vrčić, Svećenici i redovnici Imotske krajine, Imotski 1970., str. 31-32.
22. V. Vrčić, Župe Imotske krajine, Imotski 1978., str. 198.
23. P. Bezina, Pučko školstvo i franjevci provincije Presvetog Otkupitelja, Split 1987., str. 75.
24. Arhiv franjevačkog samostana u Omišu, Rukopis br. 301.
25. Arhiv franjevačkog samostana u Visovcu, Rukopis br. 46.
26. Arhiv franjevačkog samostana u Imotskom, Rukopis br. 31.
27. P. Bezina, Rukopisna baština franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993., str. 25,117,257.
28. B. Pezo, Župa Sv. Mihovila, Proložac 1998.
29. F. Kušan, Ljekovito i drugo korisno bilje, Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1956.
30. Z. Gursky, Zlatna knjiga ljekovitog bilja, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1999.
31. M. Pahlow, Velika knjiga ljekovitog bilja, Cankarjeva založba, Ljubljana-Zagreb 1989.
32. J. Marčinković, Božja biljna ljekarna, Školska knjiga, Zagreb 2001.
33. H. Tartalja, Ljekaruša iz Mađareva, Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964., str. 489-520.
34. R. Filipović-Fabijanić, Domaći ljekar iz 1868. godine sa Širokog Brijega, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija, sveska XXVI, Sarajevo 1971. str. 137.

ZAHVALA

Autori se zahvaljuju prof.dr.sc. Vladimiru *Grdiniću* na čitanju rukopisa i brojnim korisnim savjetima.